

УДК 811.161.2

**ТАРАН Алла** – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульв. Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна (alla\_taran@ukr.net)

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-8091-1477>

**DOI:** <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.15>

**Бібліографічний опис статті:** Таран, А. (2025). Номінації осіб за родом занять в українських навчальних текстах з математики початку XX століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 64, 125–132, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.15>

## НОМІНАЦІЇ ОСІБ ЗА РОДОМ ЗАНЯТЬ В УКРАЇНСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТАХ З МАТЕМАТИКИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

**Анотація.** У науковій статті на матеріалі навчальних текстів з математики початку XX століття проаналізовано номінації осіб за родом занять. Фактичний матеріал дібрано із задачників, що виходили друком на Наддніпрянщині після тривалої заборони на вживання української мови в освіті. Навчання математики мало виховний аспект: репрезентувало суспільний устрій, соціальну характеристику вищих і нижчих верств суспільства, формувало картину світу у свідомості учнів.

З'ясовано, що назви осіб за видом діяльності та родом занять формують значний за обсягом клас номінацій, і це не випадково, оскільки в методичних рекомендаціях викладання навчальних дисциплін початку XX століття виокремлено теми, присвячені спостереженню дітей над життям людей різних станів і професій. Навчальні й виховні завдання зrealізовано в змісті задач. Так, наприклад, вживаючи назви господар, господиня, хазяїн, хазяйка, автори текстів і вчителі акцентували увагу учнів на важливості займатися хазяйством, дбати про добру славу й господарство.

Особливу увагу звернено на найменування осіб за родом діяльності; виокремлено тематичну підгрупу назв осіб за родом виконуваної в сільському господарстві роботи: на землі, біля птиці, свійської худоби, бджіл; виділено гіперо-гіпонімічні об'єднання. Звернено увагу на назви осіб за соціальним становищем та назви різноробочих. Констатовано, що функціонування проаналізованих лексем обумовлене не лише суспільно-економічним устроєм, а й розвитком виробничих процесів.

Зафіксовано поодинокі фемінітиви за господарсько-побутовою діяльністю, що свідчить про ієрархію соціальних ролей чоловіка й жінки в українському суспільстві того часу. Значення слів простежено за лексикографічними працями початку XX століття, що яскраво віддзеркалюють тогочасне осмислення українцями цих назв.

**Ключові слова:** мовна картина світу, навчальний текст, тематична група, номінації осіб за видом діяльності та родом занять.

**TARAN Alla** – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81 Shevchenko blvr., Cherkasy, 18031, Ukraine (alla\_taran@ukr.net)

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-8091-1477>

**DOI:** <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.15>

**To cite this article:** Taran, A. (2025). Nominatsii osib za rodom zaniat v ukrainskykh navchalnykh tekstakh z matematyky pochatky XX stolittia [Nominations of Individuals by Occupation in Ukrainian Mathematics Texts of the Early 20th Century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats*

*Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 64, 125–132, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.15>*

## NOMINATIONS OF INDIVIDUALS BY OCCUPATION IN UKRAINIAN MATHEMATICS TEXTBOOKS OF THE EARLY 20TH CENTURY

**Summary.** *The article examines the lexical nominations of individuals by occupation in Ukrainian mathematics instructional texts of the early 20th century. The empirical material is sourced from arithmetic problem books published in the Dnieper region following a prolonged prohibition on the use of the Ukrainian language in education. Mathematics instruction during this period fulfilled not only cognitive but also educational functions: it reflected the social order, conveyed the characteristics of higher and lower social strata, and contributed to shaping learners' conceptualization of the surrounding world.*

*The study establishes that occupational designations constitute a substantial and systematically organized lexical class. This tendency is not incidental, as early 20th-century methodological guidelines for teaching emphasized children's observation of the life and labor of individuals from various estates and professions. Pedagogical and formative objectives were embedded within the content of mathematical problems. For instance, the frequent use of the lexemes **hospodar**, **hospodynia**, **khaziain**, and **khaziika** directed learners' attention to the significance of household management, maintaining property, and safeguarding family reputation.*

*Particular emphasis is placed on the analysis of designations of individuals by type of activity. The study identifies a thematic subgroup comprising terms denoting persons engaged in agricultural labor—those working the land, tending poultry, livestock, and bees – and outlines the corresponding hyperonymic and hyponymic relations. Attention is also given to lexical units denoting social status as well as designations of manual laborers. The research demonstrates that the functioning of these lexemes was conditioned not only by the socio-economic system but also by the development of production processes.*

*Isolated feminine forms referring to household and domestic activities are documented, which reflects the hierarchical distribution of social roles between men and women in Ukrainian society of the period. The semantic interpretation of the analyzed lexemes is traced through early 20th-century lexicographic sources, which vividly represent contemporary Ukrainian perceptions of these occupational names.*

**Key words:** *linguistic worldview, instructional text, thematic group, occupational nominations, hyperonymy, hyponymy.*

**Актуальність проблеми.** Одним із пріоритетних напрямів вітчизняного мовознавства є вивчення лексичного складу як семантичного інтегрованого складника, коли наукова спільнота досліджує різноманітні концепти, лексико-семантичні поля, тематичні групи. Універсальна тематична група «Людина» фундаментально й регулярно репрезентована в мовній картині світу українців. Л. О. Ставицька зауважила: «Живе людське начало – це мовна особистість у своєму конкретному людському вимірі: етнокультурна належність, вік, стать, професія, освіта та ін., це мовне варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів» (Ставицька, 2015, с. 11–12). Феномен «Людина» й мовний образ людини є засадничим поняттям в антропоцентричній лінгвістичній парадигмі. Н. О. Данилюк, досліджуючи лекси-

ко-семантичне поле «Людина» в українських народних піснях, зауважила, що це ЛСП не лише в пісні, а й у мові загалом має тричленний поділ, оскільки концептуально людина представлена в трьох параметрах: фізична, соціальна та розумна істота (Данилюк, 2010, с. 33).

Оскільки соціалізація дитини відбувається насамперед через сім'ю і школу, важливе значення мали в різні часи й мають зараз навчальні тексти, адже в них передано світогляд народу, відтворено широту інформації про навколишній світ, схарактеризовано номінативний простір людини конкретної історичної епохи. Українські навчальні тексти з математики початку ХХ століття – своєрідні культурні маніфести, що репрезентують розмаїття матеріалу викладу про людину: її вік,

стать, рід традиційних занять тощо. Тематична група «Людина» належить до мобільного, динамічного лексику. Багато назв, уживаних у навчальних текстах досліджуваного періоду, потребує для сучасних учнів пояснень, оскільки відійшли в минуле конкретні реалії, відтворені в слові фрагменти життя українців,

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми назв осіб в діяхронії досліджували О. Кровицька (монографія «Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір»), Г. Малишко, Т. Молодід, П. Плющ, А. Майборода, Н. Москальова та ін.), у синхронії назвемо передусім праці І. Ковалика, Я. Закревської, Г. Дідківської, Г. Муромцевої, Л. Родніної, З. Сікорської, Л. Кислюк, Ж. Колоїз, Н. Клименко, В. Коломієць, Є. Карпіловської, Г. Вокальчук, Г. Віняр та ін. Вагома роль у становленні лінгвогендерології належить О. Горошко, Л. Ставицькій, М. Скорику, Ф. Бацевичу, Т. Космеді, О. Тараненку.

**Мета наукової розвідки** – проаналізувати номінації осіб за видом діяльності та родом занять в українських навчальних текстах початку XX століття.

**Завдання** – окреслити значення номінацій осіб за видом діяльності та родом занять в пізнанні учнями об'єктів дійсності відповідно до історично-світоглядних орієнтирів того часу.

**Виклад матеріалу.** Навчання математики мало виховний аспект: репрезентувало суспільний устрій, соціальну характеристику вищих і нижчих верств суспільства, формувало картину світу у свідомості учнів. Слушною є думка Г. Вокальчук про те, що, «назви осіб – важливий фрагмент мовної картини світу, без знання якого не можлива цілісна й об'єктивна характеристика національно-мовної картини світу ні в діяхронії, ні в синхронії» (Вокальчук, 2011, с. 6). Ці назви формують значний за обсягом клас номінацій у навчальних текстах досліджуваного періоду. І це не випадково, адже в методичних рекомендаціях викладання навчальних дисциплін початку XX століття значну увагу звернено на організацію спостережень дітей над життям людей. Так, В. Дога 1922 року в праці «Перші роки шкільного навчання. До питання

про методи й плани праці в сучасній трудовій школі» виокремив у календарному плані такі: «спостереження над життям людей, збирання матеріалу, екскурсії, бесіди, читання»: «зіма: *Всякі люде: хто що робить? Фізична й розумова праця; ледачі люде; люде різних станів* (с. 26); *літо: Що роблять у-літку на полі, на городі, коло хати? Які є майстри, робітники? Людина за працею: учитель, художник, музика, тесляр, чоботарь, візник, кравець* (с. 26); *осінь: Хто що робить? Чим? Для чого?»*<sup>1</sup> (Дога, 1922, с. 27). Видатний вітчизняний педагог, автор підручників з математики й задачників початку XX ст. Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) слушно зауважив: «Тесляр, коваль, маляр, крамарь, муляр і інші, – всі вони навчають своїх дітей тих здобутків, що вони самі отримали з свого досвіду» (с. 83). Не можемо не згадати педагогічну концепцію німецького педагога Фрідріха Фребеля, на чий ідеї покликався Я. Чепіга: «Всяке навчання й кожний виріб, кожна професія батька є вихідний пункт для засвоєння всякого людського знання. До якого тільки багатства знань може дійти син селянина, дякуючи возові й плугу свого батька, син мелника, завдяки батьківському млинові, син крамаря – завдяки сирим і обробленим продуктам природи, що складають крам батька. Яке багатство знань може розвинути з різних знань фабричного робітника» (Чепіга, 1930, с. 83).

Проаналізувавши зміст задач у навчальних текстах з математики, виокремлюємо такі соціальні характеристики людини: вид діяльності або рід занять; родинні стосунки; соціальний статус; колектив і міжособистісні стосунки. Активність функціонування серед одиниць на позначення людей «за працею» засвідчує лексема *майстер*, напр.: *Майстер став на завод з платою по 1 карб. 50 коп. у день; через 5 днів до його приставили помішника, з платою по 75 коп.* (Степовик, 1918, с. 89); *Три майстри узяли за роботу 229 карб.; один працював 3 місяці, другий 5, а третій 6 місяців; з зароблених грошей вони потратили 19 карб.* (Степовик, 1918, с. 56). У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка зафіксовано як багатозначне «1) Мастеръ. 2) Пѣвецъ (кобзарь, лірник), обучающий пѣнію отдан-

<sup>1</sup> Тут і далі збережено орфографію авторів цитат. – А. Т.

наго кь нему въ науку ученика» (Грінченко, 1907–1909, с. 1272). Але, як бачимо за контекстами, йдеться про кваліфікованого працівника, якому допомагав помічник. Водночас у формулюванні задач слово *майстер* вжито переважно в значенні «тесляр», яке СУМ-11 наводить із рем. розм., напр.: *Майстер зробив ступки та свішники* (Степовик, 1906, с. 133). *Поштарь купив у майстра 3 тарантаса по 80 карб. та 5 по 70 карб., а віддав йому тільки 450 карб.* (Степовик, 1918, с. 24). Переконливо демонструє цю думку вживання дієслова *майструвати* щодо праці теслярів: *Теслярі стали на роботу 12-го мая, а покінчили її 9-го іюля того ж року. Скільки місяців та днів вони майстрували?* (Степовик, 1906, с. 142). Цікаво, що в задачах вжито також фемінітив *майстерка*, який не засвідчено в словниках початку ХХ століття, але в СУМ-11 цей іменник зафіксовано з наголосом на другому складі і ремаркою *розм.* у значенні «Те саме, що теслярство» (СУМ, IV, с. 600), напр.: *Два майстра заробляють у рік по 165 карб., а майстерка 135. Скільки всі вони зароблять у 2 роки?* (Степовик, 1918, с. 52). У «Російсько-українському словнику технічної термінології» І. Шелудька, Т. Садовського (1928 р.) словникова стаття лексеми *майстер* містить матеріал, що відображає тематичні зв'язки реєстрового слова: *асфальтар, батарейник, безменник, майстер вагоновий, водопровідник, водогінник, майстер шляховий, майстер колійний, майстер шляховий, золотар, кахляр, дзвонник, трач / майстер ткацький, ливарник, майстер мостовий, гутник, шлейкар, коркар, ліхтарник, майстер цеховий, годинникар, човнар, бляхар, позолотник, кітляр / мідяр*. Подані ілюстрації увиразнюють вагомість у мовній картині світу початку ХХ століття номінацій на позначення фахівців із якого-небудь ремесла. Їх усіх об'єднує гіперонім *майстер*, а багатий фактичний матеріал дає змогу сформувати гіпонімічне об'єднання на означення назв осіб за родом занять.

Лексему *бондар* у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» В. В. Жайворонка зафіксовано в значенні «Майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра і т. ін.» (Жайворонок, 2006, с. 49). У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка має значення «Бочарь»

(Грінченко, с. 158). Проте на вебсайті «Російсько-українські словники» (<https://r2u.org.ua>) у всіх словниках початку ХХ століття лексему *бочар* зафіксовано як російський відповідник до українського слова *бондар*. У навчальних текстах фіксуємо лише номінацію *бондар*, пор.: *Бондарь збив у перший тиждень 14 барилець* (Чепіга, 1918, с. 47); *Бондарь мав 100 обручів* (Чепіга, 1918, с. 41). Загалом значну кількість номінацій зафіксовано на позначення майстрів, що виготовляли речі з дерева: словотвірні синоніми *тесляр* і *тесля*, *столяр*, *колісник*, напр.: *Тесляр робить в день 4 ослони* (Чепіга, 1918, с. 38); *Тесля распиляв шостиаршинну дошку на 3 рівні частки* (Степовик, 1906, с. 8). У «Словарі української мови» потрактовано як *тесля*, -лі, м. 1) *Плотникъ; тесляр, -ра, м. = Тесля 1* (Грінченко, с. 2586). У СУМі подано розлогішу дефініцію «Робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів і т. ін.» (СУМ, X, с. 101). На позначення майстра, який робить вози, сани, колеса і т. ін., автори навчальних книг з математики початку ХХ століття вживали слово *колісник*, напр.: *Колісник виробив в один тиждень 324 шпичі, а у другий на 12 більш; всі ці шпичі пішли порівну на 22 повозки* (Степовик, 1906, с. 88). Натомість лексему *стельмах* не засвідчуємо взагалі. Фіксуємо ще одну номінацію фахівця, що займається обробкою (тоншою, ніж при теслярських роботах) дерева і виготовленням виробів із нього – *столяр*, напр.: *Скільки грошей прийшлося кожному столярові, коли один робив тільки столи, а другий шахви* (Степовик, 1906, с. 44). У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка зафіксовано, крім проаналізованих назв, синоніми до номінації **колісник**: *коляр, -ра, м. 1) = Колісник (1101); Колодій, -дія, м. 1) Колесникъ* (Грінченко, с. 1096). *5 grabarів викопали по 80 сажнів канави* (Чепіга, 1908, с. 8); *Grabарі вирили 3 канави*. «Робітник на земляних роботах; землекоп» (СУМ, II, с. 150).

Майстра, який склить вікна, уставляє скло у вікна, називали *скляр*, пор.: *В будинку скляр вставив 15 шибок, а в школі на 5 шибок більш* (с. 47); *Скляр вставив у вікна 8 шибок* (с. 33) У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка зафіксовано варіанти *скляр*,

-ра, м. «Стекольщикъ» (Грінченко, с. 2421) і *шкляр, -ра*, гл. = Скляр. (Грінченко, с. 2912).

Поважаними в народі були ремесла, пов'язані з обробкою металу й виготовленням металевих предметів, бо це «давало добрий заробіток» (Жайворонок, 2006, с. 294). Поважаними в народі було також ремесло, пов'язане з обробленням металу, виготовленням металевих виробів, бо «давало добрий заробіток» (Жайворонок, 2006, с. 294). Підтвердженням цього є вживання слів *коваль, бляшаник / бляхар, мідник, кітляр* та ін., напр.: *У коваля у кузні було 9 підків* (Степовик, 1906, с. 28); *Коваль розпродав на ярмарку 200 серпів* (Степовик, 1918, с. 11) «Майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети» (СУМ, IV, с. 202). Співіснування словотвірних синонімів *бляхар / бляшаник* свідчить, на нашу думку, про неповну усталеність літературної норми, напр.: *Бляшаник зробив 11 відер* (Чепіга, 1918, с. 53). *Бляхар встигав що-дня крити по ½ кв. сажн.* (Зенченко, 1924, с. 27) Лексему *бляхарь* зафіксовано в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка в значенні *бляхарь, -ря*, м. 1) Жестяникъ, жестяныхъ дѣлъ мастеръ. 2) Кровельщикъ (Грінченко, с. 146), а номінацію *бляшаник* не зафіксовано.

Лексему *мідник* зафіксовано в сучасних словниках у значенні «той, хто виготовляє чи ремонтує мідний посуд або інші мідні вироби; лудильник» (СУМ, IV, с. 725); у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка засвідчено *мідяр* у значенні «мѣдникъ» (с. 1317). У текстах вжито навпаки лексему *мідник*, напр.: *Мідник мав 2 листа міді; один лист важив 3 хунти, а другий 7; за всієї міді він зробив кружки* (Степовик, 1906, с. 14). Фіксуємо й інші номінації осіб за видом діяльності, напр.: *Гончарь дав бондарю 8 мисок та 20 коп. грішми* (Чепіга, 1918, с. 18) – «Майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини» (СУМ, II, с. 124); *Швець жив 10 пар чобіт* (с. 28) – «Майстер, що шиє і лагодить взуття» (СУМ, XI, с. 429); *Кушнір, у котрого було декілька кожухів, розрахував....* (Степовик, 1906, с. 91) – «Фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби» (СУМ, IV, с. 425); *Шапошник продав на ярмарку 490 шапок.* У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка зафіксовано *шапош-*

*ник = шапкаръ*, а в СУМ-11 *шапкар* – «той, хто шиє шапки та інші головні убори» (СУМ, XI, с. 408); *Кожухарь взявся пошити 6 кожухів* (Чепіга, 1918, с. 18); – «Кравець, що шиє кожухи (у 1 знач.)» (СУМ, IV, с. 208); *Почтарь завіз у волость 10 листів і в кредитове товариство 5 листів* (Чепіга, 1918, с. 44) – «1. Особа (здебільшого службовець пошти), яка розносить кореспонденцію адресатам. 2. заст. Службовець, який супроводжує пошту» (СУМ, VII, с. 488). *Скільки бочонків розбив хуричик в дорозі, коли за такі бочонки у його пропало 14 карб. 25 коп. усіх грошей?* (Степовик, 1906, с. 99) – розм. «Те саме, що **возій**» (СУМ, XI, с. 175); *возій* – «Той, хто возить, перевозить що-небудь» (СУМ, I, с. 725).

Окремо можна виділити тематичну підгрупу назв осіб за родом виконуваної в сільському господарстві роботи. Вибудовуємо родо-видову опозицію назв осіб, що працюють а) на землі, з гіперонімом *городник* – *овочівник / овощник*, напр.: *Городник вилив у чан 89 відер води* (Чепіга, 1918, с. 18); *Городник зібрав 950 штук кавунів та гарбузів* (Степовик, 1906, с. 42); *Овощник купив 150 пудів дуль* (Степовик, 1906, с. 73); *овочівник* «Той, хто вирощує овочі» (СУМ, V, с. 612); *городник* – «1. Той, хто займається городництвом; овочівник». Гіпонімами є *баштанник* «1. Сторож на баштані. 2. Власник баштана» (СУМ, I, с. 116), напр.: *Баштанник вивіз продавати 700 кавунів* (Чепіга, 1918, с. 8). Автори підручників використовують синонімічну номінацію *бакиївник*, не зафіксовану в словниках, напр.: *Бакиївник зібрав динь 120* (Степовик, 1906, с. 6); натомість у СУМі є лексема *бакиа* «діал. Баштан» (СУМ, I, с. 92). Також діти знали, хто жне хлібні рослини (переважно жінки), хто молотить, хто косить траву, збіжжя тощо, тож фіксуємо номінації *молотник, косар, жниці*: *Один молотник змолотив 3 копи* (Чепіга, 1918, с. 18); *16 молотників розрахували, що за 15 днів вони змолотять весь хліб* (Чепіга, 1918, с. 86); *3 косарів і 3 громадільників, разом на луці 6 робітників* (Чепіга, 1918, с. 17). *На ниві робило 12 в'язальників, косарів було вдвічі менше* (Чепіга, 1918, с. 18);

б) біля птиці й свійської худоби, бджіл: *У пташника в хаті було 6 кліток* (Степовик,

1906, с. 55); *пташник*<sup>1</sup> «Той, хто доглядає свійську птицю» (СУМ, VIII, с. 380); *Гуртівищик* мав 700 білих овець та 300 чорних (Чепіга, 1918, с. 10); *Гуртівищик* купив 245 корів та 175 коней (Степовик, 1906, с. 52); *гуртівник* – «Погонич худоби» (СУМ, II, с. 196); *Гусятник* скупив в одному селі 130 гусей (Чепіга, 1918, с. 25); *гусівник* – «Той, хто розводить і доглядає гусей» (СУМ, II, с. 198); *Пасішник* привіз на ярмарок 598 хун воску (Степовик, 1918, с. 29); *пасішник* – «Той, хто розводить бджіл, працює на пасіці; бджоляр» (СУМ, VI, с. 86); Два *погоничі* бігли наввипередки (Степовик, 1906, с. 25); *погонич* – «1. Той, хто поганяє, супроводжує запряжених або нав'ючених тварин (коней, волів і т. ін.). // Те саме, що *візник*. 2. Той, хто супроводжує худобу, коней, коли їх переганяють куди-небудь» (СУМ, VI, с. 719);

2) назви осіб за соціальним станом, виконуваним обрядом: *Прочанинові* треба перейти з одного села в друге (Чепіга, 1918, с. 61); *прочанин* – «Богомолець, паломник» (СУМ, VIII, с. 345); *У пана* було 2 хутора; *У пана* було 2 ліса (Степовик, 1906, с. 102); *Наймит* став молотити в четверть 6-ої години ранку. *Наймит* купив кожух і чоботи (Чепіга, 1918, с. 54); *наймит* – «1. Робітник, що працює по найму у приватного власника, підприємця; батрак» (СУМ, V, с. 98); *Кріпаки* визволилися з неволі 19-го февраля 1861 року. Скільки минуло врем'я з тієї пори? (Степовик, 1906, с. 79); *кріпак* – «іст. Особисто залежний від поміщика й прикріплений до земельного наділу селянин» (СУМ, IV, с. 356).

Засвідчуємо вживання лексеми *старець* «3. Те саме, що *жебрак*» (СУМ, IX, с. 653) в таких контекстах: *Скільком старцям можна роздати гривеника і по скільки кожному?* (с. 34); *Одна жінка дала 4 пироги старцям* (с. 33); *Старцеві дано біля церкви 5 копійок* (с. 27). На нашу думку, таке формулювання має виховний аспект, оскільки школярів вчать бути добрими, милостивими, співчутливими до чужої біди, допомагати нужденним, вчать християнських чеснот.

3) назви жінок за господарсько-побутовою діяльністю: *Куховарка* спекла для робітників у перший день 15 хлібів (Чепіга, 1918, с. 46); *Бублейниця* продала в'язку бубликів (Чепіга, 1918, с. 41); *18 жниць* нажали за 6 днів 108 кіп пшениці (Степовик, 1906, с. 97).

Наголошували дітям також на важливості займатися хазяйством, господарювати, тож часто у формулюванні задач вживали номінації *господар / господиня, хазяїн / хазяйка, хазяйство*: *Господарь*, намолотилиши 900 пудів жита, 500 пуд. продал (Чепіга, 1918, с. 4); *Господиня* посолонила 4 сотні огірків (Степовик, 1906, с. 9); *Скільки овець осталось в хазяйстві* (Чепіга, 1918, с. 4); *В хазяйстві* було 60 курей та 50 качок (Степовик, 1906, с. 13); *4 хазяїна* купили 1000 штук цегли (Чепіга, 1918, с. 6); *Декілька хазяїнів* купили гуртом 475 дерев (Степовик, 1918, с. 21); *Хазяйка* зібрала на городі 10 баклажанів (Чепіга, 1918, с. 25). Крім того, діти знали, що, крім власного господарства, є ще поміщицьке господарство, напр.: *В окономії* було запряжено 14 волів (Чепіга, 1918, с. 58). У СУМі зафіксовано лексему *економія* «2. дорев. Поміщицьке господарство капіталістичного типу (СУМ, II, с. 459).

**Висновки.** Отже, через навчальні тексти з математики на початку ХХ століття відбувалося знайомство учнів із цілісною концептуальною і мовною картиною світу, обумовленою економічними, політико-ідеологічними і соціокультурними чинниками цього періоду життя національної спільноти. Навчання математики мало також виховний аспект: репрезентувало суспільний устрій, соціальну характеристику вищих і нижчих верств суспільства. Номінації осіб за видом діяльності та родом занять формують значний за обсягом клас номінацій у текстах, відображають життя людей різних станів і професій. Саме тому важливим є звернення до глибинного, історичного, сповненого надзвичайно цікавого й цінного навчального матеріалу.

**Перспективи подальших розвідок** вбачаємо в дослідженні фахової мови навчально-освітніх текстів і педагогічної практики.

## ЛІТЕРАТУРА

- Дога В.** Перші роки шкільного навчання. До питання про методи й плани праці в сучасній трудовій школі. Київ : Всеуито, 2022. 35 с.
- Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- Кровицька О.** Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів : Інститут укр-ства ім. І. Крип'якевича, 2002. 217 с.
- Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах** : монографія / Г. М. Вокальчук, А. М. Архангельська, О. А. Стишов та ін. Рівне ; Оломоуць : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2011. Вип. 6. 356 с. (Лексикограф. серія : Українська індивідуально-авторська неографія).
- Ставицька Л. О.** Гендер : мова, свідомість, комунікація. Київ : КММ, 2015. 440 с.
- Чепіга Я.** Методика навчання в трудовій школі першого концентру. Київ : Державне видавництво України, 1930. 277 с.
- Danyluk N.** Лексико-семантичне поле «Людина» в мові української народної пісні. *Mundo Eslavo*. 2010. № 9. С. 33–41.
- Словарь української мови** : в 4 т. /упор. Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
- Словник української мови** : у 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

## ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Астриб Ол.** Арифметичний задачник для села (пристосований до комплексної системи викладання). Перший рік навчання. Випуск 1 (Ознайомлення з першим десятком). Київ : Держ-Трест «Київ-Друк», 1924. 84 с.
- Степовик О.** Арифметичний задачник для початкової школи, на три книжки. Книжка друга (2-й та 3-й роки вчення). Видання четверте. Харків : Друкарня «Просвѣщеніє», 1918. 111 с.
- Степовик О.** Арифметичний, або щотний задачник. Полтава : Електрична друкарня Г. І. Маркевича, 1906. 183 с.
- Чепіга Я.** Арифметичні правила для початкових шкіл. Київ : Друкарня Акц. Т-ва «Петро Барський», 1918. 37 с.
- Чепіга Я.** Задачник для початкових народних шкіл. Київ – Відень : Т-во «Дзвін», Видавництво «Українська школа» під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги, С. Черкасенка, 1918. 68 с.

## REFERENCES

- Bilodid, I. K.** (Editor-in-Chief). (1970–1980). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vols. 1–11). Kyiv [in Ukrainian].
- Chepiha, Ya.** (1930). *Metodyka navchannia v trudovii shkoli pershoho kontsentru* [Teaching methods in the labor school of the first concentration]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Danyluk, N.** (2010). *Leksyko-semantychne pole „Liudyna” v movi ukrainskoi narodnoi pisni* [Lexical-semantic field «Person» in the language of Ukrainian folk song.]. *Mundo Eslavo* [in Ukrainian].
- Doha, V.** (2022). *Pershii roky shkilnoho navchannia. Do pytannia pro metody y plany pratsi v suchasni trudovii shkoli* [The first years of schooling. On the question of methods and plans of work in a modern labor school], (pp. 33–41). Kyiv [in Ukrainian].
- Krovytska, O.** (2002). *Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVIII st. Semantyka i slovotvir* [Personal names in the Ukrainian linguistic tradition of the 16th–18th centuries. Semantics and word formation]. Lviv: Instytut ukr-stva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Stavytska, L. O.** (2015). *Hender: mova, svidomist, komunikatsiia* [Gender: language, consciousness, communication]. Kyiv [in Ukrainian].
- Vokalchuk, H. M.** (Ed.). (2011). *Neolohichni nazvy osib u suchasnykh slovianskykh movakh* [Neological personal names in modern Slavic languages] (Issue 6). Rivne; Olomouts. (Leksykohraf. seriia: Ukrainska indyvidualno-avtorska neohrafiia) [in Ukrainian].
- Zhaivoronok, V. V.** (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury: slovyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture]. Kyiv [in Ukrainian].

## SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Astriab, Ol.** (1924). *Arytmetychnyi zadachnyk dlia sela (prystosovanyi do kompleksnoi systemy vykladania)* [Arithmetic problem book for the village (adapted to the integrated teaching system)] (Issue 1) (Oznaiomlennia z pershim desiatkom [Getting to know the top ten]). Kyiv [in Ukrainian].

- Чепіха, Ya.** (1918). *Arytmetychni pravyla dlia pochatkovykh shkil* [Arithmetic rules for elementary schools]. Kyiv [in Ukrainian].
- Чепіха, Ya.** (1918). *Zadachnyk dlia pochatkovykh narodnykh shkil* [Workbook for primary schools]. Kyiv – Viden [in Ukrainian].
- Stepovyk, O.** (1918). *Arykhmetychnyi zadachnyk dlia pochatkovoï shkoly , na try knyzhky* [Arithmetic problem book for elementary school, in three books]. Knyzhka druha (2-y ta 3-y roky vchennia). Kharkiv [in Ukrainian].
- Stepovyk, O.** (1906). *Arykhmetychnyi, abo shchotnyi zadachnyk* [Arithmetic problem book]. Poltava [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.11.2025 р.

Прийнято до друку 22.12.2025 р.

Опубліковано: 26.12.2025 р.